

ห้องน้ำในฐานะพื้นที่ทางเศรษฐศาสตร์การเมือง: วิชาวิธีของการเข้าถึง ทรัพยากรสาธารณะกับอัตลักษณ์ทางเพศ*

RESTROOMS AS POLITICO-ECONOMIC SPACES: A DIALECTIC OF PUBLIC RESOURCE ACCESS AND GENDER IDENTITY

¹ชาวลิต สมพงษ์เจริญ, ²ธีรวุฒิ แสงมณีเดช, ³วิราวรรณ สมพงษ์เจริญ และ ⁴สมชาติ เกตุพันธ์

¹Chaowalit Sompongjaroen, ²Thirawut Saengmaneedech, ³Wirawan Sompongjaroen & ⁴Somchart Ketpan

^{1, 4}สาขาวิชานิติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏหมู่บ้านจอมบึง

Program in Law, Faculty of Humanities and Social Sciences, Muban Chombueng Rajabhat University, Thailand

²สาขาวิชาการจัดการทั่วไป คณะวิทยาการจัดการ มหาวิทยาลัยราชภัฏหมู่บ้านจอมบึง

Program in General Management, Faculty of Management Science, Muban Chombueng Rajabhat University, Thailand

³สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏพระนครศรีอยุธยา

Program in History, Faculty of Humanities and Social Sciences, Phranakhon Si Ayutthaya Rajabhat University, Thailand

*Corresponding Author's Email: Dr.somchart2021@gmail.com

บทคัดย่อ

บทความนี้วิเคราะห์ "ห้องน้ำ" ในฐานะพื้นที่ที่เศรษฐศาสตร์การเมืองและอัตลักษณ์ทางเพศมาบรรจบกัน โดยสำรวจความสัมพันธ์ระหว่างการจัดสรรทรัพยากรสาธารณะกับการ नियามและควบคุมอัตลักษณ์ทางเพศ พร้อมเปรียบเทียบกรอบกฎหมายสากลกับบริบทไทย การวิจัยใช้วิธีวิเคราะห์เอกสารและแนวคิดจาก Foucault, Butler รวมถึงทฤษฎีสตรีนิยมทางกฎหมาย

ผลการศึกษาชี้ว่าห้องน้ำเป็นพื้นที่ที่สะท้อนพลวัตอำนาจและความไม่เท่าเทียมทางสังคม การแบ่งแยกห้องน้ำตามเพศกำเนิดตอกย้ำโครงสร้างอำนาจที่ไม่เป็นธรรม ซึ่งส่งผลกระทบต่อบุคคลผู้มีความหลากหลายทางเพศ โดยเฉพาะกลุ่มข้ามเพศและนอนไบนารี ทั้งด้านสุขภาพและสังคม กฎหมายระหว่างประเทศมีความก้าวหน้าอย่างชัดเจนกว่าไทยในการรับรองสิทธิบุคคลข้ามเพศ และ **juridical subjectivity**

บทความจึงเสนอแนวคิด "รีโอโครงสร้าง" ความเข้าใจเดิมเกี่ยวกับห้องน้ำ เพื่อสร้าง "พื้นที่แห่งการยอมรับ" ซึ่งเป็นรากฐานสำคัญของการก่อร่างสังคมที่ยุติธรรม การเปลี่ยนผ่านสู่ห้องน้ำที่เท่าเทียมไม่ใช่เพียงแค่การออกแบบ แต่คือการช่วงชิงความหมายและอำนาจในการกำหนดตัวตนในพื้นที่สาธารณะ รวมถึงการก่อร่าง **normative force** ของสิทธิมนุษยชน

* Received 15 June 2025; Revised 21 June 2025; Accepted 25 June 2025

คำสำคัญ : ห้องน้ำสาธารณะ, เศรษฐศาสตร์การเมือง, อัตลักษณ์ทางเพศ, กฎหมายเปรียบเทียบ, ทฤษฎีวิพากษ์

Abstract

This article analyzes the "**restroom**" as a space where political economy and gender identity converge. It explores the relationship between the allocation of public resources and the definition and control of gender identity, while comparing international legal frameworks with the Thai context. The research employs documentary analysis and draws on concepts from Foucault, Butler, and feminist legal theories.

The findings indicate that restrooms are spaces reflecting power dynamics and social inequality. The binary segregation of restrooms by birth-assigned sex reinforces an unjust power structure, negatively impacting LGBTQ+ individuals, particularly transgender and non-binary people, in terms of health and social participation. International law is clearly more progressive than Thai law in recognizing the rights and **juridical subjectivity** of transgender individuals.

The article therefore proposes "**deconstructing**" conventional understandings of the restroom to create a "**space of acceptance**," a crucial foundation for building a just society. The shift toward equitable restrooms is not merely a design issue; it is a contestation over meaning and the power to define oneself in public spaces, and the forging of human rights' **normative force**.

Keyword : Public Restrooms, Political Economy, Gender Identity, Comparative Law, Critical Theory

บทนำ

แม้ห้องน้ำจะเป็นเพียงองค์ประกอบเล็ก ๆ ในพื้นที่สาธารณะ ทว่ากลับสะท้อนความขัดแย้งเชิงโครงสร้างสังคมอย่างชัดเจน หากมองผ่านเลนส์เศรษฐศาสตร์การเมือง และทฤษฎีอัตลักษณ์ ห้องน้ำมิใช่เพียงสถานที่ปลดทุกข์ หากกลายเป็นพื้นที่แห่งการต่อรองทางอำนาจ เศรษฐกิจ วัฒนธรรม และเพศสภาพ (Foucault, 1977; Fraser, 2003; Soja, 2010) ความท้าทายเกี่ยวกับการเข้าถึง ออกแบบ และควบคุมห้องน้ำสาธารณะได้กลายเป็นประเด็นถกเถียงระดับโลก โดยเฉพาะเมื่อเชื่อมโยงกับอัตลักษณ์ทางเพศที่ตั้งคำถามต่อระเบียบแบบแผนทวิลักษณ์ (gender binary) (Butler, 1990; Hatzenbuehler, 2009)

ในมิติเศรษฐศาสตร์การเมือง ห้องน้ำสาธารณะจึงถูกวิเคราะห์ในฐานะ “ทรัพยากรกึ่งสาธารณะ” ที่สะท้อนการจัดสรรอำนาจ และทรัพยากรในสังคมอย่างลึกซึ้ง (Hardin, 1968; Ostrom, 1990)

คำถามสำคัญไม่ได้อยู่ที่ว่าห้องน้ำควรถูกสร้าง "ตรงไหน" แต่คือใครสามารถ "เข้าถึง" ได้ ใคร "ถูกกันออกไป" และใครต้องแบกรับต้นทุน (Soja, 2010) การจำกัดการเข้าถึงของกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง ย่อมส่งผลโดยตรงต่อคุณภาพชีวิตและศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ (United Nations Human Rights Office of the High Commissioner for Human Rights, n.d.) ยิ่งไปกว่านั้น ระบบเพศแบบทวิลักษณ์ที่แบ่งแยกห้องน้ำตามเพศกำเนิด กลับกลายเป็นอุปสรรคสำคัญต่อบุคคลข้ามเพศ บุคคลนอนไบนารี และผู้มีอัตลักษณ์ทางเพศหลากหลาย (Herman, 2013; Seelman, 2016) หลายคนเผชิญความไม่ปลอดภัย ความอับอาย และความรุนแรง ซึ่งกระทบต่อสุขภาพกาย สุขภาพจิต และการมีส่วนร่วมในสังคมอย่างมีนัยสำคัญ (James et al., 2016)

ในบางประเทศ มีการผลักดันสิทธิการใช้ห้องน้ำที่สอดคล้องกับอัตลักษณ์ทางเพศทั้งในระดับกฎหมาย และนโยบาย (Grant et al., 2011; Human Rights Watch, 2016) การเปรียบเทียบบริบทเหล่านี้กับประเทศไทยจะช่วยให้เข้าใจพลวัตของปัญหา และเป็นการเปิดพื้นที่แก่ข้อเสนอเชิงนโยบายที่มองเห็นว่าทุกคนเป็นมนุษย์มากกว่าการมองเพศกำเนิดเพียงชายหรือหญิง

ดังนั้น บทความนี้จึงมุ่งวิเคราะห์ "ห้องน้ำ" ในฐานะ "พื้นที่การเมืองของเพศ" ที่สะท้อนอำนาจ การควบคุม และการต่อสู้เพื่อความเสมอภาค โดยใช้กรอบแนวคิดวิภาษวิธี และทฤษฎีวิพากษ์ ควบคู่กับการวิเคราะห์เปรียบเทียบกฎหมาย และนโยบายระหว่างประเทศ เพื่อเสนอองค์ความรู้ใหม่ที่อาจนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงทางสังคมไทยที่แท้จริง

ห้องน้ำในฐานะทรัพยากรสาธารณะ: มุมมองทางเศรษฐศาสตร์การเมืองและประวัติศาสตร์กฎหมาย

การทำความเข้าใจ "ห้องน้ำ" ในฐานะที่เป็นเพียงมากกว่าสิ่งอำนวยความสะดวกส่วนบุคคล จำเป็นต้องเริ่มต้นจากการพิจารณาสถานะในทางเศรษฐศาสตร์การเมือง และบริบททางประวัติศาสตร์กฎหมายที่หล่อหลอมการรับรู้ และการจัดการทรัพยากรเหล่านี้ ส่วนนี้จึงสำรวจตรวจสอบแนวคิดดังกล่าวเพื่อสร้างรากฐานความเข้าใจสำหรับการวิเคราะห์ประเด็นอัตลักษณ์ทางเพศในส่วนต่อไป ดังนี้

1. ห้องน้ำ: ทรัพยากรกึ่งสาธารณะที่รัฐต้องใส่ใจ การมองห้องน้ำผ่านมิติเศรษฐศาสตร์การเมือง โดยเฉพาะแนวคิด "ทรัพยากรสาธารณะ" และ "ทรัพยากรส่วนรวม" ของ Hardin (1968) และ Ostrom (1990) เผยให้เห็นว่า แม้ทรัพยากรเหล่านี้จะไม่บริสุทธิ์เท่าอากาศ แต่ห้องน้ำสาธารณะเป็น "club goods" หรือ "quasi-public goods" ซึ่งมีการจำกัด

ผู้ใช้ และจะแออัดเมื่อใช้พร้อมกันมากเกินไป (Cornes & Sandler, 1996; Samuelson, 1954) หากไร้การจัดการที่ดี จะเกิด "โศกนาฏกรรมของทรัพยากรส่วนรวม" ที่ Hardin (1968) ชี้ไว้ว่า ย่อมนำไปสู่ความเสื่อมทราม ความไม่ปลอดภัย และกลายเป็น "จุดอ่อน" ด้านสุขภาพ และศักดิ์ศรีของเมือง ดังนั้น ภาครัฐจึงควรมีบทบาทสำคัญในการจัดหาและการกำกับดูแล เพื่อป้องกันการขาดแคลน หรือการกีดกันกลุ่มที่มีอัตลักษณ์ทางเพศที่เปราะบาง

2. รัฐและตลาด: ใครคือผู้ดูแลสิทธิในการเข้าถึง? รัฐมีบทบาทสำคัญในการ "ประกันสิทธิในการเข้าถึงห้องน้ำ" ผ่านกฎหมายและมาตรฐานสุขอนามัย (เช่น กฎหมายสาธารณสุข) ส่วนกลไกตลาดแม้มีส่วนร่วมในการจัดทำบริการห้องน้ำ แต่ทว่ามักจำกัดเฉพาะ "ลูกค้า" ที่เข้าใช้บริการเท่านั้น (Le Grand, 1991) ดังนั้น การพึ่งพากลไกตลาดมากเกินไปอาจกีดกันกลุ่มคนบางกลุ่ม อาทิ คนไร้บ้าน หรือผู้มีรายได้น้อย ให้ออกจากห้องน้ำซึ่งเป็นทรัพยากรพื้นฐานนี้โดยไม่ได้รับบริการ ห้องน้ำจึงมิใช่เป็นเพียง "สิ่งปลูกสร้าง" แต่เป็นเครื่องมือสะท้อนนโยบายของรัฐว่ารัฐยึดมั่นในความเสมอภาคนี้ หรือปล่อยให้ตลาดเป็นผู้ชี้หน้า ซึ่งผู้เขียนเชื่อว่ารัฐต้องมีบทบาทหลักในการวางแผน กำกับดูแล และลงทุนโดยตรง เพื่อให้การเข้าถึงห้องน้ำสาธารณะอันเป็นสิทธิขั้นพื้นฐานโดยเสมอภาคสำหรับทุกคน

3. ประวัติศาสตร์ห้องน้ำ: จากสุขาภิบาลสู่กลไกควบคุมอำนาจ ห้องน้ำสาธารณะมักถูกถกเถียงเข้ากับประวัติศาสตร์การเมือง ระบบสุขาภิบาล และการจัดระเบียบสังคมอย่างลึกซึ้ง (Hamlin, 1990) การปฏิรูประบบสุขาภิบาลในศตวรรษที่ 19 แม้จะเกิดจากความห่วงใยสุขภาพของประชาชนในรัฐ แต่ Foucault (1977) กลับชี้ว่าเป็นการใช้ "กลไกควบคุม" อำนาจอันแยบยลและซับซ้อน ห้องน้ำจึงกลายเป็นเครื่องมือหนึ่งในการกำกับพฤติกรรมของผู้คน การกำหนดบทบาททางเพศ และสร้าง "ความปกติ" ให้สังคมผ่าน "ชีวอำนาจ" (biopower) ส่วนในประเทศไทย การจัดการสุขาภิบาลที่เริ่มในรัชสมัยรัชกาลที่ 5 แต่แนวคิด "สิทธิในการเข้าถึงห้องน้ำ" เพิ่งถูกหยิบยกขึ้นมาอย่างจริงจังในภายหลัง การแบ่งห้องน้ำจึงเป็นเรื่องเพียง "ชาย" และ "หญิง" ที่เริ่มชัดเจนในช่วงปลายศตวรรษที่ 19 จนถึงต้นศตวรรษที่ 20 โดยมีรากฐานจากอุดมการณ์เกี่ยวกับบทบาททางเพศที่ฝังแน่นในสังคมที่รับรู้การแสดงออกเพียงสองเพศ

4. ต้นทุน-ผลประโยชน์: การประเมินที่เหนือกว่าเศรษฐกิจ การลงทุนสร้างห้องน้ำสาธารณะมิได้เป็นตัวชี้วัดแค่ "ต้นทุนทางเศรษฐกิจ" แต่ต้องพิจารณา "ต้นทุนทางสังคม" ด้วย เช่น ความเสื่อมเสียศักดิ์ศรี หรือคุณภาพชีวิตของผู้คนที่ถูกกีดกัน (Sen, 1999) คำถามสำคัญคือ **ใครได้ใช้ห้องน้ำสะอาดปลอดภัย? ใครถูกละเลย?** ดังนั้น การออกแบบที่ไม่คำนึงถึงความต้องการของกลุ่มคนที่มีอัตลักษณ์ที่หลากหลาย เช่น ผู้พิการ ผู้สูงอายุ สตรีมีครรภ์ ผู้มีอัตลักษณ์ทางเพศ เท่ากับการกีดกันพวกเขาจากทรัพยากรสาธารณะ ดังนั้น "universal design" หรือการออกแบบสถาปัตยกรรมเสมอภาค จึงถูกเสนอเป็นแนวคิดใหม่ เพื่อให้ห้องน้ำสาธารณะเป็นพื้นที่ที่ทุกคนเข้าถึง และใช้งานได้อย่างสะดวกสบายและมีศักดิ์ศรี

5. กฎหมายและมาตรฐาน: ความท้าทายในการบังคับใช้เพื่อทุกคน กฎหมายที่เกี่ยวข้องกับห้องน้ำสาธารณะของไทย (เช่น พ.ร.บ. สาธารณสุข พ.ศ. 2535) มักเน้นไปที่สุขอนามัยเป็นสำคัญ ในขณะที่ในต่างประเทศ อาทิ ในสหรัฐอเมริกา หลายรัฐและเมืองมีกฎหมาย หรือแนวปฏิบัติที่บังคับให้ห้องน้ำเดียวในอาคารสาธารณะต้องเป็นห้องน้ำไม่กำหนดเพศ (gender-neutral) และมีมาตรฐานเข้มงวดด้านการเข้าถึงสำหรับคนพิการตาม ADA (Milrose Insights, 2022; ADA Central, 2022; U.S. Access Board, n.d.)

ทว่าในบริบทของไทย การบังคับใช้ และการปรับปรุงกฎหมายให้ทันสมัยเพื่อตอบสนองอัตลักษณ์ และความหลากหลายทางเพศของมีอัตลักษณ์ทางเพศยังเป็นเรื่องท้าทายที่ยิ่งใหญ่ รวมไปถึงกลุ่มคนที่มีอัตลักษณ์อื่น เช่น ผู้พิการ ผู้สูงอายุ สตรีมีครรภ์ ยังคงถูกมองข้ามอย่างเป็นระบบในกฎหมายที่มีอยู่ ซึ่งมักเน้นมิติทางกายภาพสำหรับคนทั่วไป และสุขอนามัยพื้นฐาน แต่ละเลยมิติทางสังคม วัฒนธรรม และอัตลักษณ์ของผู้คน การเข้าใจภูมิหลังเหล่านี้จึงเป็นเงื่อนไขสำคัญอย่างยิ่ง ก่อนจะก้าวสู่การวิเคราะห์มิติอัตลักษณ์ทางเพศอย่างลึกซึ้งในบทความต่อไป

อัตลักษณ์ทางเพศและการต่อสู้เพื่อการเข้าถึงห้องน้ำ: มิติทางกฎหมายและสังคม

หลังจากพิจารณาห้องน้ำในฐานะทรัพยากรสาธารณะภายใต้กรอบเศรษฐศาสตร์การเมือง และประวัติศาสตร์กฎหมายแล้ว ส่วนนี้จะเจาะลึกความสัมพันธ์อันซับซ้อนระหว่างพื้นที่ห้องน้ำกับอัตลักษณ์ทางเพศ ซึ่งเป็นหัวใจสำคัญของบทความนี้ การแบ่งแยกห้องน้ำตามเพศกำเนิดได้กลายเป็นบรรทัดฐานที่ฝังลึก ทว่าการตื่นตัวเรื่องความหลากหลายทางเพศนี้ได้นำมาซึ่งการท้าทาย และการตั้งคำถามต่อความชอบธรรมของระบบดังกล่าวอย่างที่ไม่เคยปรากฏมาก่อน ดังนี้

1. เพศ เพศสภาพ อัตลักษณ์ทางเพศ: รากฐานแห่งความเข้าใจที่ซับซ้อน เพื่อคลี่คลายข้อขัดแย้งเรื่องการเข้าถึงห้องน้ำ การทำความเข้าใจ "เพศ" (sex หรือ ลักษณะทางชีววิทยา) "เพศสภาพ" (gender หรือ บทบาททางสังคม) และ "อัตลักษณ์ทางเพศ" (gender identity หรือ ความรู้สึกส่วนตัวเกี่ยวกับเพศ) เป็นสิ่งจำเป็นอย่างยิ่ง (WHO, 2022; Butler, 1990; Connell, 2005; American Psychological Association [APA], 2015) โดยกรอบแนวคิดของ Butler (1990) ได้ปฏิวัติความเข้าใจเรื่องเพศ โดยเสนอว่าเพศมิใช่สิ่งที่เรามี หากเป็นสิ่งที่เรา "ทำซ้ำ" ผ่านการแสดงออก การแบ่งแยกห้องน้ำตามเพศกำเนิดจึงมิใช่เรื่อง "ธรรมชาติ" หากแต่กลับเป็นการตอกย้ำเพศแบบทวิลักษณ์ในชีวิตประจำวัน ห้องน้ำจึงกลายเป็นพื้นที่ที่ "เพศถูกสร้างและควบคุม" ในกรณีนี้ ผู้เขียนเห็นว่าการขาดความเข้าใจถึงความแตกต่างเหล่านี้เป็นรากฐานของอคติ และการเลือกปฏิบัติ โดยเฉพาะการยึดติด "เพศกำเนิด" โดยละเลย "อัตลักษณ์ทางเพศ" ซึ่งเป็นการสร้างความทุกข์ทรมานโดยไม่จำเป็น

2. **ห้องน้ำแยกเพศ: จาก "ความปกติ" สู่ "การควบคุม"** ระบบห้องน้ำแยกเพศถือกำเนิดในยุโรปและอเมริกาเหนือช่วงปลายศตวรรษที่ 19 พร้อมกับการปฏิวัติอุตสาหกรรม และ **"พื้นที่สาธารณะแบบใหม่"** (Laqueur, 1990) แม้จะอ้างเหตุผลด้านความเป็นส่วนตัว ความปลอดภัย และความแตกต่างทางสรีระ (Molotch, 2003; Westbrook & Schilt, 2014) แต่แนวคิดสตรีนิยมกลับตั้งคำถามว่าเหตุผลเหล่านี้ คือ "การควบคุม" มากกว่า "การปกป้อง" (MacKinnon, 1987) การแบ่งแยกห้องน้ำจึงกลายเป็นการสถาปนา **"อาณาเขตของเพศ"** เพื่อขับไล่ผู้ไม่เข้ากับระบบเพศวิลักษณ์ นักวิชาการสายวิพากษ์และสตรีนิยมอย่าง Pateman (1988) ชี้ว่าข้ออ้างเหล่านี้มักถูกใช้ตอกย้ำความไม่เท่าเทียมทางเพศ และอุดมการณ์ปิตาธิปไตย โดยเฉพาะแนวคิด **"ความเป็นส่วนตัว"** ของผู้หญิงที่มักเชื่อมโยงกับการจำกัดบทบาทในพื้นที่ส่วนตัว (Spain, 1992) นอกจากนี้ ข้ออ้างเรื่องความปลอดภัยที่มุ่งเป้าไปยังการกีดกันบุคคลข้ามเพศที่อาจก่อความไม่ปลอดภัยในห้องน้ำก็ไร้หลักฐานเชิงประจักษ์รองรับ (National Center for Transgender Equality, n.d.)

3. **สมรภูมิห้องน้ำ: การต่อสู้เพื่อสิทธิและศักดิ์ศรี** ในช่วงสองทศวรรษที่ผ่านมา การเรียกร้องสิทธิในการใช้ห้องน้ำที่สอดคล้องกับอัตลักษณ์ของตนเองได้กลายเป็นวาระสำคัญ และเข้มข้นในหมู่กลุ่มบุคคลที่มีความหลากหลายทางเพศ หรือ LGBTQ+ โดยเฉพาะประเด็น **"bathroom bills"** ซึ่งแปรสภาพเป็นสมรภูมิทางการเมืองที่ดุเดือดในสหรัฐอเมริกา (Hatzenbuehler, 2009; Grant et al., 2011) การบังคับบุคคลข้ามเพศใช้ห้องน้ำที่ไม่ตรงกับเพศสภาพตามที่พวกเขาระบุ ก่อให้เกิดความอับอาย ความรุนแรง และความรู้สึก **"ไม่เป็นที่ยอมรับ"** อย่างลึกซึ้ง ผลสำรวจโดย James et al. (2016) เผยว่า 59% ของบุคคลข้ามเพศในสหรัฐฯ เลือกเลี่ยงการใช้ห้องน้ำสาธารณะ และ 8% เคยเผชิญการทำร้ายร่างกายในพื้นที่ดังกล่าว

เสียงเรียกร้องของพวกเขาจึงมิใช่การอ้อนวอนขอสิทธิพิเศษแต่ประการใด หากเป็นการยืนยันสิทธิขั้นพื้นฐานของมนุษย์ในการ **"เข้าถึงห้องน้ำอย่างปลอดภัย"** ซึ่งผู้เขียนเห็นพ้องด้วยว่าการต่อสู้เพื่อสิทธิเข้าถึงห้องน้ำของกลุ่ม LGBTQ+ มิได้เป็นเพียงประเด็นเกี่ยวกับความสะดวกสบายเท่านั้น แต่กลับเป็นก้าวสำคัญในการยืนยันการยอมรับในตัวตน และการดำรงอยู่ในสังคมอย่างเท่าเทียม การปฏิเสธสิทธิพื้นฐานเช่นนี้ย่อมส่งสารโดยนัยว่าพวกเขามีสถานะพลเมืองชั้นสอง ซึ่งขัดแย้งสิ้นเชิงกับหลักการสิทธิมนุษยชนสากล และเจตนารมณ์ของรัฐธรรมนูญที่รับรองความเสมอภาค และไม่เลือกปฏิบัติอย่างชัดเจน

4. **ผลกระทบ: เมื่อห้องน้ำกระทบสิทธิมนุษยชน** ผลกระทบจากการถูกจำกัดการเข้าถึงห้องน้ำไม่ได้หยุดแค่เรื่อง "สุขอนามัย" แต่ขยายไปถึง **"สิทธิมนุษยชน"** อย่างรุนแรง ได้แก่ สุขภาพจิต อันนำมาซึ่งความเครียดเรื้อรัง ซึมเศร้า และความโดดเดี่ยว (Seelman, 2016) ในส่วนของสุขภาพกาย กล่าวคือ การอั้นปัสสาวะบ่อยครั้ง ซึ่งเสี่ยงภาวะติดเชื้อในทางเดินปัสสาวะ หรือกระเพาะปัสสาวะอักเสบ และทำให้บุคคลเหล่านี้การถูกกีดกันออกจากสังคม จนมี

ความเสี่ยงทางสุขภาพกาย เสี่ยงต่อการถูกทำร้าย หรือถูกคุกคาม และกลายเป็นปัญหาสุขภาพจิตในภายหลัง เช่น ความเครียด ความวิตกกังวล ความทนทุกข์ทรมาน (Murchison et al., 2019) โดยเฉพาะนักเรียนข้ามเพศบางคนถึงกับต้องลาออกจากโรงเรียน เพียงเพราะไม่มีห้องน้ำที่ปลอดภัยให้ใช้ (GLSEN, 2020)

การศึกษาของ Hatzenbuehler (2009) ชี้ชัดว่า การถูกบังคับให้ใช้ห้องน้ำที่ไม่ตรงกับเพศสภาพคือรูปแบบหนึ่งของ "การควบคุมทางเพศในที่สาธารณะ" (public sex control) ซึ่งสร้างความทุกข์ทรมานอย่างแสนสาหัสและจำกัดการใช้ชีวิตของบุคคลข้ามเพศ รวมถึงผู้ที่เพศสภาพไม่เป็นไปตามบรรทัดฐาน นี่คือการละเมิดศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์อย่างรุนแรงที่ไม่อาจยอมรับได้

5. การเปรียบเทียบแนวทางกฎหมายว่าด้วยเพศ เพศสภาพ และอัตลักษณ์ทางเพศ: ความแตกต่างระหว่างนานาชาติกับประเทศไทย แนวทางกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับเพศสภาพ และอัตลักษณ์ทางเพศทั่วโลกมีความหลากหลายและแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญจากบริบทของประเทศไทย โดยสะท้อนระดับความก้าวหน้าและการยอมรับความหลากหลายที่ต่างกัน

ในระดับสากล หลายประเทศได้บัญญัติกฎหมายที่ก้าวหน้าเพื่อคุ้มครองและรับรองสิทธิของบุคคลบนพื้นฐานของอัตลักษณ์ทางเพศอย่างชัดเจน เช่น **แคนาดา** เป็นตัวอย่างสำคัญ โดยผ่านกฎหมาย Bill C-16 ซึ่งผนวก "อัตลักษณ์ทางเพศ" เข้าเป็นส่วนหนึ่งของกฎหมายสิทธิมนุษยชนอย่างเป็นทางการ ทำให้บุคคลได้รับการคุ้มครองจากการเลือกปฏิบัติบนพื้นฐานนี้อย่างปราศจากข้อกังขา (Canadian Human Rights Commission, 2017)

ใน **สหรัฐอเมริกา** แม้ไร้กฎหมายกลางที่ครอบคลุม แต่แต่ละมลรัฐมีนโยบายหลากหลาย บางรัฐสนับสนุนการใช้ห้องน้ำตามเพศสภาพที่ระบุ ขณะที่หลายรัฐออกกฎหมายจำกัดอย่างเข้มงวด แสดงถึงการถกเถียงและการต่อสู้ทางกฎหมายที่เข้มข้น เพื่อแยกแยะ "เพศกำเนิด" กับ "เพศสภาพ" หรือ "อัตลักษณ์ทางเพศ" ในการเข้าถึงพื้นที่สาธารณะ (Lambda Legal, 2016)

อาร์เจนตินา ถือเป็นผู้นำด้านกฎหมายอัตลักษณ์ทางเพศ อนุญาตให้บุคคลแก้ไขการระบุเพศในเอกสารราชการได้โดยไม่ต้องผ่านกระบวนการผ่าตัดยืนยันเพศ สะท้อนการยอมรับอัตลักษณ์ทางเพศตามการตัดสินใจส่วนบุคคลอย่างสมบูรณ์ (Corrales, 2015)

ทว่า **ประเทศไทย** ยังคงประสบความล่าช้าทางกฎหมายในประเด็นนี้อย่างมีนัยสำคัญ แม้รัฐธรรมนูญ ฉบับ 2560 มาตรา 27 รับรองเรื่องความเท่าเทียมทางเพศ และห้ามเลือกปฏิบัติจากปัจจัยเรื่องเพศ แต่ยังขาดความชัดเจนว่าครอบคลุมถึง "อัตลักษณ์ทางเพศ" ด้วยหรือไม่ ซึ่งแตกต่างจากแนวทางของนานาชาติที่ระบุขอบเขตการคุ้มครองไว้อย่างชัดเจน (UNDP, 2018) การตีความกฎหมายในไทยจึงมักยึดโยงกับ "เพศกำเนิด" ตามชีววิทยา หรือ "เพศสภาพ" ตามบทบาททางสังคมที่กำหนดไว้แต่เดิม มากกว่าการรับรอง "อัตลักษณ์ทางเพศ" ที่เป็น

ความรู้สึกภายในของบุคคล ความไม่ชัดเจนนี้จึงก่อให้เกิดช่องว่างทางกฎหมายอันเป็นความท้าทายสำคัญต่อการสร้างสังคมที่เท่าเทียม และครอบคลุมความหลากหลายทางเพศ

6. สถานการณ์ในไทย: ห้องน้ำ ด้านหน้าแห่งการต่อสู้เพื่ออัตลักษณ์ การผ่านร่าง พ.ร.บ. สมรสเท่าเทียม (พระราชบัญญัติแก้ไขเพิ่มเติมประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ (ฉบับที่ 24) พ.ศ. 2567) ส่งผลให้ไทยเป็นประเทศแรกในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่รับรองสิทธิสมรสเท่าเทียมแก่ทุกคน โดยกฎหมายนี้มีผลใช้บังคับอย่างเป็นทางการในวันที่ 23 มกราคม พ.ศ. 2568 (BBC News ไทย, 2568) แต่ทว่าบุคคลข้ามเพศยังเผชิญอุปสรรคสำคัญจากการขาดการรับรองเพศสภาพทางกฎหมาย ซึ่งนำไปสู่การเลือกปฏิบัติในชีวิตประจำวัน แม้ภาพลักษณ์ไทยจะดูก้าวหน้ากว่าประเทศอื่นในภูมิภาคเดียวกัน แต่องค์กรสิทธิมนุษยชนยังเรียกร้องปฏิรูปเพื่อขจัดความไม่เท่าเทียมเชิงระบบ (CIVICUS LENS, 2024; Pousadela, 2024) ในส่วนการต่อสู้เรื่องห้องน้ำไม่แบ่งแยกเพศนี้ Saengmaneedech et al. (2024) ได้เสนอประเด็นสำคัญทางสัณนิเวศวิทยาของห้องน้ำไม่แบ่งเพศ โดยชี้ว่าภาษาสัญลักษณ์มีผลต่อการรับรู้ของผู้ใช้ในฐานะ "ผู้มีสิทธิ" หรือ "ผู้ถูกกีดกัน" แม้ห้องสุขา และโถปัสสาวะที่มีผนังกันมิติดชิดจะเป็นทางเลือกที่คุ้มค่า แต่ก็ยังไม่เป็นมาตรฐานทั่วไป สังคมไทยยังคงเผชิญความท้าทายจากความเสี่ยงการล่วงละเมิดทางเพศ และทัศนคติของผู้ใช้บริการที่อาจยังไม่เปิดกว้าง จึงจำเป็นต้องศึกษาแนวทางลดความเสี่ยง และปลูกฝังทัศนคติเชิงบวกเพื่อส่งเสริมการใช้ห้องน้ำไม่แบ่งเพศอย่างแพร่หลาย

ผู้เขียนมีประสบการณ์ตรงจากการพูดคุยกับนักศึกษา และนักกิจกรรมข้ามเพศในประเทศไทย ซึ่งเล่าถึงความอึดอัด ความเผชิญหน้ากับความหวาดกลัวการถูกจับจ้อง หรือแม้กระทั่งถูกไล่ออกจากห้องน้ำที่ไม่ตรงกับเพศกำเนิด ทั้งที่การแสดงออกทางเพศของพวกเขาสอดคล้องกับอัตลักษณ์ของตนอย่างชัดเจน สิ่งเหล่านี้สะท้อนว่ากฎหมายที่ไม่ชัดเจนผนวกกับอคติทางสังคมยังคงเป็นอุปสรรคสำคัญต่อการใช้ชีวิตอย่างมีศักดิ์ศรีของพวกเขา การรณรงค์สร้างความเข้าใจที่ถูกต้องควบคู่ไปกับการผลักดันกฎหมายจึงจำเป็นอย่างยิ่งยวด

วิภาษวิธีของการเข้าถึงทรัพยากรสาธารณะกับอัตลักษณ์ทางเพศ: บทวิเคราะห์เชิงเปรียบเทียบและข้อเสนอแนะ

หลังจากได้สำรวจมิติทางเศรษฐศาสตร์การเมือง ประวัติศาสตร์กฎหมาย และสังคมวัฒนธรรมของห้องน้ำสาธารณะ รวมถึงความท้าทายจากประเด็นอัตลักษณ์ทางเพศ ส่วนนี้จะนำเสนอการวิเคราะห์เชิง "วิภาษวิธี" เพื่อทำความเข้าใจความขัดแย้งระหว่างกระบวนการเดิมในการจัดสรรทรัพยากรกับสิทธิและการยอมรับอัตลักษณ์ที่หลากหลาย (Hegel, 1977/1807) ดังนี้

1. ความขัดแย้งเชิงโครงสร้าง: เสรีภาพ ปังเจก และการควบคุมทางเพศ การเข้าถึงห้องน้ำสำหรับบุคคลข้ามเพศและผู้มีอัตลักษณ์หลากหลายคือ "สนามต่อสู้" เชิงวิภาษวิธีระหว่างเสรีภาพในการแสดงออกทางอัตลักษณ์ กับอำนาจที่พยายามนิยามความ "เหมาะสม"

และ "ปลอดภัย" ภายใต้กรอบแนวความคิดของ Foucault (1977) เสนอว่า เพศและห้องน้ำเป็นพื้นที่ที่รัฐใช้ "ชีวอำนาจ" ในการควบคุมร่างกายพลเมืองให้สอดคล้องบรรทัดฐานที่ต้องการ ขณะที่ Butler (1990) มองว่าเพศคือการแสดงที่สังคมบังคับให้ทำซ้ำ และห้องน้ำคือเวทีที่บุคคลถูกบีบให้ "แสดง" เพศตามความคาดหวัง ห้องน้ำจึงไม่ใช่แค่พื้นที่ส่วนตัว แต่คือพื้นที่ที่รัฐและสังคม "บงการ" การปฏิบัติต่อร่างกายอย่างเข้มข้น

ภายใต้กรอบทฤษฎีสตรีนิยมทางกฎหมาย (Rhode, 1989; MacKinnon, 1987) การแบ่งแยกห้องน้ำเป็นเครื่องมือตอกย้ำความไม่เท่าเทียมทางเพศ การอ้าง "ความปลอดภัยของผู้หญิง" เพื่อกีดกันบุคคลข้ามเพศเป็นการเบี่ยงเบนจากต้นเหตุแท้จริงของความรุนแรงทางเพศ (ซึ่งมักมาจากผู้ชายซิสเจนเดอร์) นอกจากนี้ การออกแบบห้องน้ำที่มักจัดสรรสัดส่วนของโถปัสสาวะของชายมากกว่าห้องน้ำหญิง (Anthony & Dufresne, 2007) ซึ่งสะท้อนอคติทางเพศในสถาปัตยกรรม ดังนั้น การวิเคราะห์ห้องน้ำผ่านกรอบสตรีนิยมจึงเผยให้เห็นว่าปัญหานี้เป็นการต่อสู้กับโครงสร้างอำนาจที่ซ่อนอยู่ในสิ่งธรรมดา และเป็นการช่วงชิงความหมายของคำว่า "เพศ" ในบริบททางกฎหมายและวัฒนธรรม

2. กฎหมายกับการนิยามเพศ: ปัญหาของระบบเพศแบบปิด ในหลายประเทศรวมถึงไทย การนิยาม "เพศ" ในกฎหมายยังคงยึดตาม "เพศกำเนิด" เป็นสำคัญ ส่งผลให้บุคคลข้ามเพศไม่สามารถเปลี่ยนคำนำหน้าชื่อ หรือเข้าห้องน้ำที่ตรงกับอัตลักษณ์ของตนได้ (UNDP, 2018) ปัญหานี้กระทบต่อศักดิ์ศรีความเป็น และการดำรงชีวิตของผู้คนจำนวนมาก โดยเฉพาะการที่กฎหมาย แพทย์ และเอกสารราชการ ใช้อำนาจกำหนดว่า "ใครคือหญิง" หรือ "ใครคือชาย" แทนบุคคล ยิ่งทำให้การปฏิบัติต่อบุคคลเหล่านี้แตกต่างออกไป (Westbrook & Schilt, 2014) ส่วนแนวคิด "determining gender" นี้ชี้ว่าเพศไม่ใช่สิ่งที่แต่ละคนประกาศได้เอง แต่ต้อง "ผ่านการรับรอง" จากสถาบันของรัฐ ซึ่งผู้เขียนเห็นว่าแม้กระบวนการนี้เคยมีเจตนาที่ดี แต่ตั้งอยู่บนสมมติฐานที่คับแคบเรื่องเพศ โดยมองข้ามความหลากหลายของอัตลักษณ์ ซึ่งนำไปสู่การกีดกันและไม่เป็นธรรม

3. ห้องน้ำไม่แบ่งเพศ: ข้อถกเถียงและทางออกแบบใหม่ ห้องน้ำไม่แบ่งเพศ (gender-neutral bathrooms) คือทางออกที่เริ่มได้รับความสนใจเพื่อเคารพความหลากหลายทางเพศ และลดการเลือกปฏิบัติที่ไม่เป็นธรรม (Bender-Baird, 2011) ทว่าแนวคิดนี้ยังคงเผชิญข้อถกเถียงที่สำคัญ เช่น ผู้หญิงบางคนอาจรู้สึกไม่ปลอดภัยหากต้องใช้ห้องน้ำร่วมกับบุรุษ (Molotch, 2003) ดังนั้น การออกแบบห้องน้ำให้ปลอดภัยสำหรับทุกคนจึงต้องคำนึงถึงพื้นที่การระบายอากาศ การจัดแสง และระบบล็อกที่เหมาะสม การเปลี่ยนแปลงนี้มีได้จบแค่เพียงการรื้อกำแพง แต่ต้องมาพร้อมกับการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม ห้องน้ำไม่แบ่งเพศจึงเป็น "จุดเริ่มต้น" ที่สำคัญต่อการออกแบบพื้นที่สาธารณะที่ตอบสนองต่อความหลากหลายอย่างแท้จริง

4. ข้อเสนอเชิงนโยบาย: ความยืดหยุ่นที่ยึดโยงสิทธิมนุษยชน ข้อเสนอเชิงนโยบายที่เคารพศักดิ์ศรีและสิทธิมนุษยชนควรตั้งอยู่บนหลักการสำคัญ กล่าวคือ การสร้างทางเลือก (ห้องน้ำแยกเพศ และไม่แบ่งเพศ) การออกแบบเพื่อทุกคน (Universal Design) ที่ไม่กีดกันผู้พิการ ผู้หลากหลายทางเพศ หรือผู้สูงอายุ การเปลี่ยนแปลงทางกฎหมาย (รองรับอัตลักษณ์ทางเพศ มีมาตรการต่อต้านการเลือกปฏิบัติ) และการสร้างความตระหนักรู้ (อบรมบุคลากรในสถานที่ต่าง ๆ) แนวทางเหล่านี้กำลังถูกนำไปใช้ในหลายประเทศ เช่น แคนาดา เยอรมนี ญี่ปุ่น และไต้หวัน โดยมุ่งเน้นการสร้าง **"พื้นที่ปลอดภัย"** และ **"พื้นที่ยืดหยุ่น"** ให้กับผู้ใช้ทุกกลุ่ม (UNESCO, 2019; Lambda Legal, 2016) นี่คือนโยบายสู่สังคมที่เปิดกว้างและเท่าเทียม

5. ภาษาวិธีเชิงเปรียบเทียบ: อำนาจกับเสรีภาพในพื้นที่จำกัด ท้ายที่สุด ภาษาวิธีของการ **"เข้าถึงห้องน้ำ"** กับ **"อัตลักษณ์ทางเพศ"** คือความตึงเครียดระหว่าง **"อำนาจในการควบคุม"** กับ **"สิทธิในการดำรงตน"** เราไม่อาจตัดสินใจเชิงออกแบบ หรือนโยบายโดยไม่มองถึงอำนาจที่กระทำต่อร่างกาย และตัวตนของผู้ใช้ได้ ห้องน้ำจึงเป็นภาพสะท้อนขนาดย่อส่วนของการต่อสู้ทางการเมืองเรื่องเพศที่ดำเนินอยู่ในทุกสังคม ทางออกจึงไม่ใช่แค่ **"การสร้างห้องน้ำเพิ่ม"** แต่คือ **"การรื้อโครงสร้างความเป็นธรรม"** ที่ฝังแน่นในห้องน้ำแต่ละห้อง ผู้เขียนเชื่อว่าการแก้ไขปัญหานี้คือการเปลี่ยนแปลงกระบวนทัศน์ทางความคิด และโครงสร้างอำนาจในสังคม เพื่อสร้างสังคมที่โอบรับความหลากหลาย และการเห็นคุณค่าของมนุษย์ทุกคนอย่างเท่าเทียม ดังนั้น การดำเนินการตามแนวทางสังเคราะห์ที่เสนอ แม้จะมีความท้าทาย แต่สุดท้ายคือหนทางสู่สังคมที่ยุติธรรม และเคารพสิทธิมนุษยชน การเปรียบเทียบกฎหมายต่างประเทศเป็นเพียงแค่จุดเริ่มต้น ทว่าการปรับใช้ให้เข้ากับบริบทไทยยังคงต้องพิจารณาอย่างรอบคอบโดยอาศัยการมีส่วนร่วมจากทุกภาคส่วน ซึ่งผู้เขียนได้นำเสนอภาพประกอบเชิงสัญลักษณ์จากบทความวิชาการเรื่องการจัดการความเท่าเทียมระหว่างเพศ: ความหมายเชิงสัญลักษณ์ของห้องน้ำไม่แบ่งเพศ (Saengmaneedech et al., 2024) เพื่อเสริมความเข้าใจเชิงรูปธรรม ดังนี้

ประเภทห้องน้ำ	สัญลักษณ์	รูปสัญลักษณ์	ความหมายโดยบรรทัด	ความหมายโดยนัย
ห้องน้ำสาธารณะชาย	- ตัวอักษรสะกด "Men" - ตัวอักษรย่อ "M"		ห้องน้ำสาธารณะที่จำกัดแก่ผู้ใช้บริการเพศชาย	การจำกัดสิทธิความเป็นส่วนตัวของผู้ใช้บริการเพศชายจากพื้นที่กายภาพที่คับแคบ และใกล้กับสาธารณะที่ตั้งอยู่ในพื้นที่ส่วนกลาง
ห้องน้ำสาธารณะหญิง	- ตัวอักษรสะกด "Women" - ตัวอักษรย่อ "W"		ห้องน้ำสาธารณะที่จำกัดแก่ผู้ใช้บริการเพศหญิง	การจำกัดสิทธิในการเข้าถึงบริการของผู้ใช้บริการเพศหญิงเนื่องจากต้องต่อคิวและความเสี่ยงต่อการเป็นเหยื่อของการทำร้ายร่างกาย การข่มขืน หรือการปล้นชิงทรัพย์
ห้องน้ำไม่แบ่งเพศ	ตัวอักษร "All Gender"		ห้องน้ำสาธารณะที่ไม่จำกัดกลุ่มเพศผู้ใช้บริการ	การเปิดโอกาสให้บุคคลทุกเพศกลุ่มเข้าถึงสิทธิในการใช้บริการอย่างเท่าเทียมโดยไม่แบ่งพื้นที่ส่วนตัวและส่วนกลางอย่างเหมาะสม

รูปที่ 1 ความหมายของห้องน้ำเพศชาย หญิง และห้องน้ำไม่แบ่งเพศ

ที่มา: Saengmaneedech et al. (2024) ดัดแปลงจาก Kogan (2017) และ Browne (2019)

การสังเคราะห์และการท้าทายกระบวนทัศน์เดิม: ห้องน้ำในฐานะดัชนีชี้วัดความยุติธรรมทางสังคม

จากการวิเคราะห์อย่างละเอียดในส่วนที่ผ่านมา ตั้งแต่การพิจารณาห้องน้ำในฐานะทรัพยากรสาธารณะภายใต้กรอบเศรษฐศาสตร์การเมืองและประวัติศาสตร์กฎหมาย (ส่วนที่ 2) การตรวจสอบมิติของอัตลักษณ์ทางเพศและการต่อสู้เพื่อการเข้าถึง (ส่วนที่ 3) ไปจนถึงการใช้วิภาษวิธีเพื่อแสวงหาแนวทางสังเคราะห์ที่ก้าวข้ามความขัดแย้ง (ส่วนที่ 4) บัดนี้ ถึงเวลาแล้วที่จะสังเคราะห์องค์ความรู้เหล่านี้เข้าด้วยกัน และท้าทายกระบวนทัศน์เดิมที่มีมุมมองข้ามความสำคัญเชิงโครงสร้างของพื้นที่เล็ก ๆ ที่เรียกว่า "ห้องน้ำ" มีประเด็นที่น่าศึกษา ดังนี้

1. กฎหมายไทยกับอัตลักษณ์ทางเพศ: เส้นขอบที่ยังพราวนเวียน แม้รัฐธรรมนูญ ฉบับปี 2560 มาตรา 27 จะห้ามการเลือกปฏิบัติ "เพราะเหตุแห่งเพศ" แต่กฎหมายไทยยังขาดคำนิยาม "อัตลักษณ์ทางเพศ" หรือ "เพศสภาพ" ที่ชัดเจน ทำให้สิทธิของบุคคลข้ามเพศยังคงขึ้นอยู่กับ "ดุลพินิจ" ของเจ้าหน้าที่ (UNDP, 2018) บุคคลข้ามเพศยังไม่สามารถเปลี่ยนคำนำหน้าชื่อได้แม้ผ่าตัดแล้ว ซึ่งเป็นอุปสรรคสำคัญต่อการเข้าถึงบริการพื้นฐาน รวมถึงห้องน้ำในสถานศึกษาและสถานที่ราชการ (UNDP, 2019)

2. การออกแบบห้องน้ำสถานศึกษาไทย: บรรทัดฐานที่ยังคงทวีลักษณะ จากรายงานชี้ว่า ห้องน้ำในโรงเรียนไทยยังคงถูกออกแบบตามบรรทัดฐานทวิลักษณ์อย่างชัดเจน แม้มีข้อเสนอห้องน้ำเพศทางเลือก แต่การนำไปปฏิบัติจริงยังจำกัดอยู่เฉพาะโรงเรียนที่มีความตระหนักรู้และผู้บริหารที่มีวิสัยทัศน์ บางโรงเรียนเลือกใช้ "ห้องน้ำพิเศษ" ซึ่งกลับทำให้

ผู้ใช้งานรู้สึกแปลกแยก หรือถูกตีตรามากกว่าได้รับการยอมรับ (Human Rights Watch, 2021)

3. ห้องน้ำไม่แบ่งเพศในไทย: ความพยายามที่ยังไม่แพร่หลาย ปัจจุบัน มีเพียงบางหน่วยงานที่ริเริ่ม "ห้องน้ำไม่แบ่งเพศ" โดยใช้สัญลักษณ์ "unisex" หรือ "all gender restroom" แต่โครงการเหล่านี้ยังจำกัดอยู่ในเมืองใหญ่ ไม่ได้ขยายสู่พื้นที่ชนบท หรือทุกหน่วยงานราชการ (Khayankij & Thanapet, 2024) การสัมภาษณ์บุคคลข้ามเพศเผยว่า ห้องน้ำสาธารณะในท้องถิ่นมักไม่มีทางเลือกอื่นนอกจากห้องน้ำชายหรือหญิง ผู้ใช้ต้อง "เลือก" โดยยอมรับความเสี่ยงที่จะถูกล้อเลียน หรือทำร้าย (Leonard, 2018)

4. บทเรียนจากต่างประเทศ: สู่การออกแบบพื้นที่ที่มองเห็นทุกคน หลายประเทศได้นำหน้าไทยไปแล้ว เช่น แคนาดา ได้ผ่านกฎหมาย Bill C-16 รับรองสิทธิบุคคลหลากหลายทางเพศอย่างชัดเจน โดยบังคับให้สถานที่สาธารณะรวมถึงห้องน้ำที่ต้องปรับเปลี่ยนไปตามอัตลักษณ์ทางเพศ (Canadian Human Rights Commission, 2017) ไต้หวัน เป็นประเทศแรกในเอเชียที่รับรองการสมรสเพศเดียวกัน และจัดทำแนวทางการออกแบบห้องน้ำที่คำนึงถึงความหลากหลายและความปลอดภัย (Lee & Lin, 2020) เยอรมนี ได้มีนโยบายออกแบบห้องน้ำไม่แบ่งเพศในสถานศึกษา เพื่อส่งเสริมความเท่าเทียมทางเพศเชิงโครงสร้าง (European Union Agency for Fundamental Rights, 2020) ทั้งนี้ ประเทศเหล่านี้มิได้เปลี่ยนแค่กฎหมาย แต่เปลี่ยน "วัฒนธรรมของการออกแบบพื้นที่" ที่มองเห็นทุกคนอย่างเท่าเทียม

5. ข้อเสนอสำหรับประเทศไทย: รื้อโครงสร้างสู่ "พื้นที่แห่งการยอมรับ" บทความนี้เสนอ 4 มาตรการหลักเพื่อขับเคลื่อนประเทศไทยสู่ "พื้นที่แห่งการยอมรับ" ด้านอัตลักษณ์ทางเพศ โดยมีผู้เกี่ยวข้องหลายภาคส่วน ดังนี้

5.1 การรับรองทางกฎหมายอย่างครอบคลุม โดยรัฐสภา และหน่วยงานภาครัฐควรแก้ไขหรือออกกฎหมายเฉพาะ เช่น กฎหมายรับรองอัตลักษณ์ทางเพศ หรือผนวก "อัตลักษณ์ทางเพศ" เป็นคุณลักษณะที่ได้รับการคุ้มครองในกฎหมายบริการสาธารณะ เพื่อสร้างหลักประกันทางกฎหมายที่ชัดเจนแก่ทุกคน

5.2 การกำหนดมาตรฐานการออกแบบอาคารที่เปิดกว้าง โดยกรมโยธาธิการฯ และผู้ประกอบการควรบังคับใช้มาตรฐานห้องน้ำไม่แบ่งเพศ (All-Gender Restrooms) ในกฎหมายควบคุมอาคาร สำหรับสถานศึกษา หน่วยงานราชการ และอาคารสาธารณะ โดยเน้นการออกแบบที่คำนึงถึงความเป็นส่วนตัวและความปลอดภัย

5.3 การฝึกอบรมและเสริมสร้างความเข้าใจบุคลากร โดยกระทรวงศึกษาธิการ และสถาบันพัฒนาบุคลากรควรจัดฝึกอบรมต่อเนื่องแก่ครู เจ้าหน้าที่รัฐ และผู้ดูแลอาคาร เพื่อสร้างทัศนคติเชิงบวกและการรับมือกับความหลากหลายทางเพศอย่างเหมาะสม

5.4 การส่งเสริมการมีส่วนร่วมของผู้ใช้งานอย่างแท้จริง โดยองค์กรภาคประชาสังคมและหน่วยงานภาครัฐควรสร้างกลไกให้บุคคลหลากหลายทางเพศเข้ามามีส่วนร่วม

โดยตรงในการออกแบบและกำหนดนโยบายเกี่ยวกับห้องน้ำ เพื่อให้มั่นใจว่าห้องน้ำไม่เพียง "สะดวกใช้" แต่ยัง "ปลอดภัย" และ "เคารพตัวตน" ของผู้ใช้จริง

ผู้เขียนเชื่อว่า ข้อเสนอเหล่านี้มุ่งหวังให้เกิดการเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างสู่สังคมที่ยุติธรรมและเคารพในความหลากหลายอย่างแท้จริง ห้องน้ำจึงมิใช่เพียงพื้นที่ส่วนตัว แต่หากคือภาพสะท้อนของอำนาจ ความไม่เท่าเทียม และความหวังในความยุติธรรมทางสังคม การออกแบบ และจัดสรรห้องน้ำที่ครอบคลุมทุกอัตลักษณ์ คือบททดสอบความศิวิไลซ์ของรัฐและสังคม การเปลี่ยนแปลงจึงต้องไม่หยุดแค่การรื้อผนังทลายกำแพง แต่ต้องรื้อกรอบคิดแบบทวิลักษณ์ทางเพศ สู่การสร้าง "พื้นที่แห่งการยอมรับ" ที่ทุกคนดำรงอยู่ได้อย่างปลอดภัย มีศักดิ์ศรี และได้รับการมองเห็นในความเป็นมนุษย์อย่างเท่าเทียม การเปรียบเทียบกฎหมายต่างประเทศเป็นเพียงจุดเริ่มต้น แต่การปรับใช้ให้เข้ากับบริบทไทยต้องพิจารณาอย่างรอบคอบ โดยอาศัยการมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วน

บทสรุป และองค์ความรู้หรือข้อค้นพบใหม่: สู่ "นิติเศรษฐศาสตร์การเมืองเรื่องเพศสภาพของพื้นที่ห้องน้ำ" และข้อเสนอเชิงปฏิรูป

บทความวิชาการนี้ได้นำพาผู้อ่านวิเคราะห์ "ห้องน้ำ" อย่างลุ่มลึก ตั้งแต่การเป็นทรัพยากรสาธารณะในนิติเศรษฐศาสตร์การเมืองและประวัติศาสตร์กฎหมาย สมรภูมิแห่งการต่อสู้เพื่ออัตลักษณ์ทางเพศ การประยุกต์ใช้ภาษาวิธีเพื่อก้าวข้ามความขัดแย้ง ไปจนถึงการทำลายกระบวนทัศน์ที่มองห้องน้ำเพียงเรื่องสุขอนามัย สู่การเป็นดัชนีชี้วัดความยุติธรรมทางสังคม บัดนี้ เราจะสังเคราะห์องค์ความรู้ทั้งหมด พร้อมนำเสนอข้อค้นพบใหม่และข้อเสนอแนะเชิงเปลี่ยนแปลงสำหรับประเทศไทยและวงวิชาการ ดังนี้

ระเบียบวิธีวิจัย การวิจัยนี้ใช้ระเบียบวิธีเชิงคุณภาพ โดยเน้นการวิเคราะห์เอกสารเป็นหลัก เพื่อให้ได้มาซึ่งข้อมูลที่ครอบคลุมและน่าเชื่อถือ กระบวนการคัดเลือกเอกสารดำเนินการอย่างเป็นระบบ เริ่มจากการระบุคำสำคัญทั้งภาษาไทยและอังกฤษที่เกี่ยวข้องกับ "ห้องน้ำ" "เพศสภาพ" "อัตลักษณ์ทางเพศ" "สิทธิมนุษยชน" "เศรษฐศาสตร์การเมือง" "กฎหมาย" และ "นโยบายสาธารณะ" จากนั้นจึงค้นหาเอกสารจากฐานข้อมูลวิชาการที่น่าเชื่อถือ (Scopus, Web of Science, ThaiJO, Google Scholar) รวมถึงรายงานจากองค์กรระหว่างประเทศ (เช่น UNDP) และงานเขียนจากภาคประชาสังคมด้าน LGBTQ+ นอกจากนี้ยังพิจารณาเอกสารทางกฎหมายสำคัญทั้งในประเทศไทย และต่างประเทศ เพื่อให้ได้บริบททางกฎหมายที่ครบถ้วน

เอกสารที่ถูกคัดเลือกครอบคลุมบทความวิชาการ หนังสือ วิทยานิพนธ์ รายงานวิจัย นโยบาย กฎหมาย และข่าวสารจากสื่อที่ได้รับการยอมรับ โดยเน้นเอกสารที่ตีพิมพ์ในช่วงสองทศวรรษที่ผ่านมา เพื่อสะท้อนพลวัตล่าสุดของประเด็น ยกเว้นงานคลาสสิกที่มีอิทธิพลทางทฤษฎี (อาทิ Foucault, Butler, Hardin, Ostrom) ซึ่งถูกรวบรวมไว้เพื่อสร้างฐานแนวคิดที่

แข็งแกร่ง ข้อมูลที่ได้ถูกนำมาวิเคราะห์ด้วยวิธีการเชิงเปรียบเทียบ เพื่อพิจารณาความเหมือนและความต่างของแนวคิด นโยบาย และผลกระทบในบริบททางสังคมและกฎหมายที่หลากหลาย **สุดท้ายใช้การวิเคราะห์เชิงวิพากษ์** เพื่อถอดรื้อและวิเคราะห์โครงสร้างอำนาจอุดมการณ์ และผลกระทบที่ซ่อนอยู่ในวาทกรรมและแนวปฏิบัติเกี่ยวกับห้องน้ำ โดยมุ่งทำความเข้าใจว่าห้องน้ำถูกใช้เป็นเครื่องมือในการควบคุม และกำหนดอัตลักษณ์ทางเพศอย่างไร ระเบียบวิธีวิจัยที่เข้มงวดนี้ช่วยเสริมความน่าเชื่อถือและความลุ่มลึกของการวิเคราะห์เชิงทฤษฎี และข้อค้นพบที่น่าเสนอในบทความ ดังนี้

ข้อค้นพบ และการสังเคราะห์องค์ความรู้ ดังนี้

1. **ห้องน้ำไม่ใช่เรื่องส่วนตัว: คือการเมืองของร่างกาย** ตลอดบทความนี้ เราได้สำรวจ "ห้องน้ำ" ผ่านมุมมองที่ต่างจากทั่วไป ซึ่งไม่ใช่แค่พื้นที่ปลดทุกข์ แต่เป็น **"สนามต่อสู้ทางสัญลักษณ์"** ระหว่างอำนาจรัฐ วัฒนธรรมเพศ และสิทธิพลเมือง ดังที่ Foucault (1977) อธิบายไว้ว่า "ร่างกายมนุษย์คือพื้นที่ที่อำนาจสถิตอยู่" และห้องน้ำคือพื้นที่แห่งอำนาจที่ถูกลงมือทำจริง จากแนวคิดเศรษฐศาสตร์การเมืองที่มองห้องน้ำเป็นทรัพยากรสาธารณะที่รัฐต้องจัดสรรอย่างเป็นธรรม (Hardin, 1968; Ostrom, 1990) ไปจนถึงการวิพากษ์ของ Butler (1990) ที่ชี้ว่าเพศเป็นการแสดงออกที่สังคมคาดหวัง บทความนี้จึงได้ท้าทายทุกสมมติฐานเดิมเกี่ยวกับ **"ความเป็นปกติ"** ในเรื่องเพศและพื้นที่

2. **กระบวนทัศน์ใหม่: จากการแยกเพศสู่การออกแบบเพื่อทุกคน** สิ่งที่สังคมต้องการไม่ใช่เพียง "ห้องน้ำอีกแบบหนึ่ง" แต่คือ **"วิธีคิดอีกแบบหนึ่ง"** เกี่ยวกับเพศ พื้นที่ และสิทธิในการดำรงตนอย่างมนุษย์ แนวคิด "universal design" จึงไม่ได้เป็นแค่ทำให้ห้องน้ำใช้ได้กับทุกคน หากเป็นสัญลักษณ์ของสังคมที่ใส่ใจทุกคนอย่างเท่าเทียม (Imrie & Hall, 2001) ในกระบวนทัศน์ใหม่นี้ ความหลากหลายทางเพศจึงไม่ใช่สิ่งแปลกปลอมที่ต้อง "รองรับ" อย่างแตกแยกออกไป หากแต่เป็นเงื่อนไขพื้นฐานของการออกแบบกฎหมาย และนโยบายที่ดี ตั้งแต่โครงสร้างอาคาร ไปจนถึงโครงสร้างของกฎหมาย และรัฐธรรมนูญ

3. **ห้องน้ำในฐานะ "ตัวอย่างย่อส่วนของประชาธิปไตย"** ห้องน้ำอาจเป็นพื้นที่ขนาดเล็ก แต่ปัญหาในนั้นกลับสะท้อนโครงสร้างสังคมขนาดใหญ่ เราจึงอาจกล่าวได้ว่า **"ความเท่าเทียมในห้องน้ำ"** คือเงาสท้อนของประชาธิปไตยที่แท้จริง กล่าวคือ ถ้าห้องน้ำยังแยกเพศโดยไม่ให้คนบางกลุ่มเข้า เท่ากับว่า สังคมนั้นก็ยังไม่เท่าเทียม ถ้าห้องน้ำยังต้องเลือกเพศด้วยค่านำหน้าชื่อ เท่ากับว่า สังคมนั้นยังไม่เปิดรับตัวตนของมนุษย์ ถ้าห้องน้ำยังทำให้ใครบางคนรู้สึกหวาดกลัว เท่ากับว่า สังคมนั้นยังไม่ปลอดภัยพอสำหรับทุกคน

4. **ข้อท้าทายและความหวัง** แน่นอนว่า เส้นทางสู่ห้องน้ำที่ไม่แบ่งเพศในเชิงกฎหมาย วัฒนธรรม และสถาปัตยกรรม ยังคงเต็มไปด้วยอุปสรรค ทั้งจากกลุ่มอนุรักษนิยม และความไม่เข้าใจของผู้มีอำนาจเชิงนโยบาย (UNDP, 2018; Hatzenbuehler, 2009) แต่ในขณะเดียวกัน ความหวังก็เริ่มงอกงามในรูปของการเคลื่อนไหวทางสังคม นโยบายระดับท้องถิ่น และเสียงของ

ผู้ใช้ที่เริ่มได้รับการได้ยินอย่างชัดเจนขึ้นทุกที ดังที่ Haraway (1988) ได้เคยเขียนไว้ว่า **"We are not separate from the world we critique."** ในประเด็นนี้ ผู้เขียนเชื่อว่า การสร้างห้องน้ำที่มีความยุติธรรมทางเพศไม่ใช่เป้าหมายปลายทาง แต่คือกระบวนการของการสร้างสังคมที่เห็นมนุษย์เป็นมนุษย์อย่างแท้จริง

โดยสรุป การเดินทางของ "ห้องน้ำ" จากพื้นที่ส่วนตัวสู่ประเด็นสาธารณะ และจากเรื่องสุขอนามัยสู่ดัชนีชี้วัดความยุติธรรมทางสังคม สะท้อนพัฒนาการของความเข้าใจในสิทธิมนุษยชนและความหลากหลายในสังคม การนำเสนอ **"ทฤษฎีนิตีเศรษฐศาสตร์การเมืองเรื่องเพศสภาพของพื้นที่ห้องน้ำ"** และการวิเคราะห์ **"ห้องน้ำในฐานะสัญลักษณ์แห่งการเปลี่ยนผ่านทางสังคม"** ล้วนเป็นความพยายามของผู้เขียนในการสร้างองค์ความรู้ใหม่ที่หวังเป็นประโยชน์ต่อวงวิชาการ และผลักดันให้เกิดการเปลี่ยนแปลงเชิงบวกในสังคมไทย การสร้างสังคมที่ทุกคนสามารถเข้าถึงทรัพยากรสาธารณะได้อย่างเท่าเทียมและมีศักดิ์ศรี ไม่ว่าพวกเขาจะมีอัตลักษณ์ทางเพศเป็นเช่นไร คือเป้าหมายสูงสุดที่บทความนี้มุ่งหวังจะไปให้ถึง แม้หนทางจะยังอีกยาวไกล แต่การเริ่มต้นตั้งคำถามและแสวงหาคำตอบอย่างจริงจัง คือก้าวแรกที่สำคัญที่สุด

สรุป

บทความวิชาการฉบับนี้พลิกมุมมองต่อ "ห้องน้ำ" อย่างสิ้นเชิง โดยวิเคราะห์ให้เห็นว่าห้องน้ำมิใช่เพียงสิ่งอำนวยความสะดวก หากเป็นพื้นที่ทางเศรษฐศาสตร์การเมืองที่สะท้อนและผลิตซ้ำโครงสร้างอำนาจในสังคม ผ่านการจัดสรรทรัพยากร และการกำกับอัตลักษณ์ทางเพศ ผลวิจัยชี้ชัดว่า การแบ่งแยกห้องน้ำตามเพศกำเนิดแบบทวิลักษณ์ไม่เพียงละเลยความหลากหลายทางเพศ แต่ยังเป็นกลไกอำนาจที่กีดกันบุคคลข้ามเพศและบุคคลนอนไบนารีในมิติทางกฎหมาย สุขภาพ และการมีส่วนร่วมทางสังคม

ข้อค้นพบสำคัญคือ ห้องน้ำสาธารณะเป็นทรัพยากรกึ่งสาธารณะที่ต้องการการจัดการอย่างรอบด้าน ครอบคลุมทั้งการออกแบบที่โอบรับความหลากหลาย การบังคับใช้กฎหมายที่สอดคล้องกับความเป็นจริง และการสร้างความเข้าใจทางวัฒนธรรมที่เปิดกว้าง บทความย้ำชัดว่าการจัดการห้องน้ำที่ดีไม่อาจพึ่งกลไกตลาดได้เพียงลำพัง รัฐจึงจำเป็นต้องมีบทบาทเชิงรุกในการกำหนดนโยบายที่อ่อนไหวต่อประเด็นอัตลักษณ์ทางเพศ

นอกจากนี้ บทความนี้ยังนำเสนอประเด็นใหม่โดยใช้กรอบวิภาษวิธี และทฤษฎีวิพากษ์ของ Foucault และ Butler รวมถึงแนวคิดสตรีนิยมทางกฎหมาย เพื่อชี้ให้เห็นว่าห้องน้ำคือจุดบรรจบของอำนาจทางเพศ สังคม และกฎหมาย การออกแบบพื้นที่นี้จึงต้องคำนึงถึงสิทธิมนุษยชนเหนือสุขอนามัย บทความจึงนำเสนอทิศทางใหม่ทั้งในเชิงทฤษฎีและเชิงนโยบาย เพื่อสร้างความยุติธรรมในพื้นที่สาธารณะอย่างเป็นรูปธรรม

เอกสารอ้างอิง

- American Psychological Association. (2015). Guidelines for psychological practice with transgender and gender nonconforming people. *American Psychologist*, 70(9), 832–864. <https://doi.org/10.1037/a0039906>
- Anthony, K. H. (2007). The ideology of easy access: Simplistic fixes to the complex problems of school toilet design. *Planning Theory & Practice*, 8(2), 169–174.
- BBC News ไทย. (2568). กฎหมายสมรสเท่าเทียมมีผลใช้บังคับวันแรก. เรียกใช้เมื่อ 23 มกราคม 2568 จาก <https://www.bbc.com/thai/articles/c1kmv4rr4xzo>
- Bender-Baird, K. (2011). Transgender employment experiences: Gendered perceptions and the law. *Gender, Work & Organization*, 18(6), 597–619. <https://doi.org/10.1111/j.1468-0432.2010.00543.x>
- Browne, E. (2019). *Gender norms, LGBTQI issues and development: A topic guide. Align Platform*. https://www.alignplatform.org/sites/default/files/2019-02/gender_norms_and_lgbtqi_issues_0.pdf
- Butler, J. (1990). *Gender trouble: Feminism and the subversion of identity*. Routledge.
- Canadian Human Rights Commission. (2017). *What does Bill C-16 mean?* <https://www.chrc-ccdp.gc.ca/en/what-does-bill-c-16-mean>
- CIVICUS LENS. (2024, June 27). *Thailand's LGBTQI+ rights breakthrough*. CIVICUS. <https://lens.civicus.org/thailands-lgbtqi-rights-breakthrough/>
- Connell, R. W. (2005). *Masculinities* (2nd ed.). University of California Press.
- Cornes, R., & Sandler, T. (1996). *The theory of externalities, public goods, and club goods*. Cambridge University Press.
- Corrales, J. (2015). The politics of LGBT rights in Latin America. *Journal of Democracy*, 26(3), 33–44. <https://doi.org/10.1353/jod.2015.0046>
- European Union Agency for Fundamental Rights. (2020). *A long way to go for LGBTI equality*. Publications Office of the European Union. <https://fra.europa.eu/en/publication/2020/eu-lgbti-survey-results>
- Foucault, M. (1977). *Discipline and punish: The birth of the prison*. Pantheon Books.

- Fraser, N. (2003). Social justice in the age of identity politics. In *Redistribution or recognition?* (pp. 7–109). Verso.
- GLSEN. (2020). *The 2019 National School Climate Survey*. Gay, Lesbian & Straight Education Network. <https://www.glsen.org/research/school-climate-survey>
- Grant, J. M., Mottet, L. A., & Tanis, J. (2011). *Injustice at every turn: A report of the National Transgender Discrimination Survey*. National Center for Transgender Equality. https://transequality.org/sites/default/files/docs/resources/NTDS_Report.pdf
- Hamlin, C. (1990). A science of impurity: Water analysis in nineteenth century Britain. *Social Studies of Science*, 20(4), 635–672. <https://doi.org/10.1177/030631290020004002>
- Haraway, D. (1988). Situated knowledges: The science question in feminism and the privilege of partial perspective. *Feminist Studies*, 14(3), 575–599. <https://doi.org/10.2307/3178066>
- Hardin, G. (1968). The tragedy of the commons. *Science*, 162(3859), 1243–1248. <https://doi.org/10.1126/science.162.3859.1243>
- Hatzenbuehler, M. L. (2009). How does sexual minority stigma “get under the skin”? A psychological mediation framework. *Psychological Bulletin*, 135(5), 707–730. <https://doi.org/10.1037/a0016441>
- Hegel, G. W. F. (1977). *Phenomenology of spirit* (A. V. Miller, Trans.). Oxford University Press. (Original work published 1807)
- Human Rights Watch. (2016, September 15). *Shut out: Restrictions on bathroom and locker room access for transgender youth in US schools*. <https://www.hrw.org/report/2016/09/15/shut-out/restrictions-bathroom-and-locker-room-access-transgender-youth-us>
- Human Rights Watch. (2021). *People Can't Be Fit into Boxes : Thailand's need for legal gender recognition*. <https://www.hrw.org/report/2021/12/15/people-cant-be-fit-boxes/thailands-need-legal-gender-recognition>
- Imrie, R., & Hall, P. (2001). *Inclusive design: Designing and developing accessible environments*. Spon Press.

- James, S. E., Herman, J. L., Rankin, S., Keisling, M., Mottet, L., & Anafi, M. (2016). *The report of the 2015 U.S. Transgender Survey*. National Center for Transgender Equality. <https://www.ustranssurvey.org/reports>
- Kogan, T. S. (2017). Public restrooms and the distorting of transgender identity. *North Carolina Law Review*, 95(4), 1205–1240.
- Lambda Legal. (2016). *Transgender rights toolkit: A legal guide for trans people and their advocates*. <https://legacy.lambdalegal.org/publications/trans-toolkit>
- Laqueur, T. (1990). *Making sex: Body and gender from the Greeks to Freud*. Harvard University Press.
- Lee, Y., & Lin, C. (2020). Inclusive restroom design in Taiwan. *Journal of Urban Design*, 25(4), 456–472. <https://doi.org/10.1080/13574809.2020.1738053>
- Le Grand, J. (1991). *Equity and choice: An essay in economics and applied philosophy*. Harper Collins.
- Leonard, R. (2018). Thailand’s Gender Equality Act: A solution for the United States’ transgender bathroom debate. *Wisconsin International Law Journal*, 35(3), 670–696.
- MacKinnon, C. (1987). *Feminism unmodified: Discourses on life and law*. Harvard University Press.
- Molotch, H. (2003). Where stuff comes from: How toasters, toilets, cars, computers, and many other things come to be as they are. Routledge.
- Murchison, G. R., Agénor, M., Reisner, S. L., & Watson, R. J. (2019). School restroom and locker room restrictions and sexual assault risk among transgender youth. *Pediatrics*, 143(6), e20182902. <https://doi.org/10.1542/peds.2018-2902>
- National Center for Transgender Equality. (n.d.). *The facts about transgender people and restrooms*. <https://transequality.org/issues/resources/transgender-people-restrooms-factsheet>
- Ostrom, E. (1990). *Governing the commons: The evolution of institutions for collective action*. Cambridge University Press.
- Pateman, C. (1988). *The sexual contract*. Stanford University Press.

- Khayankij, S., & Thanapet, K. (2024). Urban design for inclusive learning space: The design of urban space for people with special needs in Bangkok Metropolis. *Built Environment Inquiry Journal*, 23(3), 195–211.
<https://so01.tci-thaijo.org/index.php/arch-kku/article/download/275953/178784/1117552>
- Pousadela, I. M. (2024, June 27). *Thailand's LGBTQI+ Rights Breakthrough*. Inter Press Service.
<https://www.globalissues.org/news/2024/06/27/37067>
- Rhode, D. L. (1989). *Justice and gender: Sex discrimination and the law*. Harvard University Press.
- Samuelson, P. A. (1954). The pure theory of public expenditure. *The Review of Economics and Statistics*, 36(4), 387–389.
<https://doi.org/10.2307/1925895>
- Saengmaneedech, D., Sompongcharoen, D., Thammawimutti, D., Chinachot, D., Pemchart, D., & Khamlert, A. (2024, October 8). Management of gender equality: Semiotics of all-gender restrooms. *GS KKU Human Sciences*, 12(2), 1–14. <https://so04.tci-thaijo.org/index.php/gskkuhs/article/view/272164>
- Spain, D. (1992). *Gendered spaces*. University of North Carolina Press.
- Seelman, K. L. (2016). Transgender adults' access to college restrooms and housing and the relationship to suicidality. *Journal of Homosexuality*, 63(10), 1378–1399. <https://doi.org/10.1080/00918369.2016.1157998>
- Leonard, R. (2018). Thailand's Gender Equality Act: A solution for the United States' transgender bathroom debate. *Wisconsin International Law Journal*, 35(3), 670–696.
- UNDP. (2018). *Legal Gender Recognition in Thailand: A Legal and Policy Review*. United Nations Development Programme.
<https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/migration/th/legal-gender-recognition-in-thailand-2018.pdf>
- UNDP. (2019). *Tolerance but not inclusion: Social attitudes and public policy towards the LGBT population in Thailand*. United Nations Development Programme.

- <https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/migration/th/UNDP-TH-2019-LGBT-Tolerance-but-not-Inclusion.pdf>
- UNESCO. (2019). *Out in the open: Education sector responses to violence based on sexual orientation and gender identity/expression*.
<https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000234597>
- United Nations Human Rights Office of the High Commissioner for Human Rights. (n.d.). *The Human Right to Water and Sanitation*.
<https://www.ohchr.org/Documents/Publications/FactSheet35en.pdf>
- U.S. Access Board. (n.d.). *Chapter 6: Toilet rooms*. <https://www.access-board.gov/ada/guides/chapter-6-toilet-rooms/>
- U.S. Access Board. (n.d.). *Toilet rooms*. <https://www.access-board.gov/files/ada/guides/toilet-rooms.pdf>
- U.S. Department of Justice. (2010). *2010 ADA Standards for Accessible Design*.
<https://www.ada.gov/law-and-regs/design-standards/1991-design-standards/>
- Westbrook, L., & Schilt, K. (2014). Doing gender, determining gender. *Gender & Society*, 28(1), 32–57. <https://doi.org/10.1177/0891243213503203>
- WHO. (2022). *Gender and health*. <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/gender-and-health>